

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМ. Г. С. КОСТЮКА
ТОВАРИСТВО ПСИХОЛОГІВ УКРАЇНИ
ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

МАТЕРІАЛИ

II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНГРЕСУ,
присвяченого 110 річниці від дня народження
Г. С. Костюка

19 - 20 квітня 2010 року

Том I

Київ - 2010

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА
ТОВАРИСТВО ПСИХОЛОГІВ УКРАЇНИ
ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

МАТЕРІАЛИ

**II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНГРЕСУ,
ПРИСВЯЧЕНОГО 110 РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г.С. КОСТЮКА**

19–20 квітня 2010 року

Том I

Київ – 2010

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Чепельва Н.В., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Балл Г.О., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Боришевський М.Й., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Моляко В.О., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Слюсаревський М.М., член-кор. НАПН України; Титаренко Т.М., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Яценко Т.С., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Говорун Т.В., доктор психол. наук, професор; Карамушка Л.М., доктор психол. наук, професор; Кокун О.М., доктор психол. наук, професор; Максимова Н.Ю., доктор психол. наук, професор; Москаленко В.В., доктор філософських наук, професор; Смульсон М.Л., доктор психол. наук, професор; Швалб Ю.М., доктор психол. наук, професор; Качарян О.С., доктор психол. наук, професор; Коваленко А.Б., доктор психол. наук, професор; Носенко Е.Л., доктор психол. наук, професор; Гуменюк Г.В., канд. психол. наук; Кісарчук З.Г., канд. психол. наук; Третьак Т.М., канд. психол. наук; Слободяник Н.В., канд. психол. наук; Моргун В.Ф., канд. психол. наук, професор.

Статті друкуються в авторській літературній редакції.

Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С. Костюка (19–20 квітня 2010 року). – Т. I. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 448 с.

ISBN 978-617-571-015-9

У збірнику розглядаються найрізноманітніші проблеми психології, що є актуальними на сучасному етапі розвитку психологічної науки в Україні і які відображають широкий спектр наукових інтересів українських психологів.

Широко представлено проблематику психології розвитку, генетичної психології; висвітлено методологічні орієнтири сучасної психології. Показано значення концепції саморозвитку особистості Г.С. Костюка та її евристичний потенціал у контексті нагальних викликів сьогодення. Досліджуються також соціально-психологічні проблеми трансформаційних процесів у сучасному суспільстві; реалізуються новітні підходи до проблеми творчості та обдарованості; сучасні тенденції розвитку практичної психології; актуальні проблеми прикладних напрямів сучасної психологічної науки (медична, організаційна, юридична психологія); в річищі екологічного підходу висвітлено проблему якості життя як умови розвитку особистості та інші актуальні проблеми.

Збірник адресовано викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі наукової і практичної психології, педагогам та вихователям, соціальним і медичним працівникам та всім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку різноманітних психологічних проблем.

ISBN 978-617-571-015-9

ББК 88.1(4 Укр)я431Костюк

ЗМІСТ

Кремень В. Теоретико-методологічні основи якості сучасної освіти	9
Максименко С.Д. Генетико-моделюючий метод і психологія особистості	16

СЕКЦІЯ 1. «Психологія розвитку, генетична психологія»

Боришевський М.Й. (м. Київ). Самоактивність як визначальний чинник розвитку особистості	25
Адамська З.М. (м. Тернопіль). Особливості розвитку ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх психологів	30
Березіна О.О. (м. Київ). Творчий розвиток у старості як адаптаційний механізм збереження життєдіяльності	34
Бідюк І.А. (м. Харків). Гендерні особливості розвитку професійного інтелекту	35
Білоусова Н.М. (м. Київ). До проблеми вивчення почуття власної гідності як феномена моральної самосвідомості особистості	39
Боднар М.Б. (м. Кременець). Роль архетипної структури особистості в процесі життєтворчості	41
Болотнікова І.В. (м. Київ). Розвиток мислення студентів як фактор підвищення рівню психологічної готовності до професійної діяльності	45
Борисюк О.М. (м. Львів). Соціально-психологічні проблеми формування лідерської спрямованості	48
Брагіна Н.В. (м. Луганск). Понятіе суб'єктної життєвої позиції	50
Буковська О.О. (м. Чернігів). Формування здатності до осмислення життєвого досвіду у підлітків з неблагополучних родин	54
Вадзюк С.Н., Юрчишин О.М. (м. Тернопіль). Психологічна готовність дітей до навчання в школі	56
Вакуленко Л.М. (м. Київ). Стан психічної функції у хворих з вестибулярною дисфункцією різногоного генезу за даними психологічного дослідження	57
Варій М.Й. (м. Львів). Психіка людини в енергетичній концепції	60
Вовчик-Блакитна О.О. (м. Київ). Психологічне наближення до внутрішньої картини світу дитини	64
Володарська Н.Д. (м. Київ). Сенс життя у пошуках ідентичності особистості	68
Гульбс О.А. (м. Краматорськ). Особливості категоріальної структури професійної свідомості особистості викладача вищої школи	72
Гуменюк Г.В. (м. Київ). Дослідження особливостей образу «Я» дитини: генетичний підхід	77
Дусавицький О.К. (м. Харків). Розвиток особистості у системі розвивального навчання	81
Жигайло Н., Карпінська Р. (м. Львів). Генетико-психологічна теорія існування і зростання особистості в науковій діяльності академіка С.Д. Максименка	84
Завгородня О.В. (м. Київ). Становлення особистісних цінностей та національна самосвідомість	88
Зарецька О.О. (м. Київ). Життєві контексти особистісного зростання: до постановки проблеми	90

Зливков В.Л. (м. Київ), Агачева Ю.А. (м. Херсон). Атракція та спільно-розподільна діяльність: до історії проблеми	94
Завадська Т.В., Панасенко Н.М. (м. Київ). Особливості нейродинамічних та мотиваційних показників студентів-медичних психологів	97
Калмикова Л.О. (м. Переяслав-Хмельницький). Генезис сприймання і розуміння дошкільниками комунікативних одиниць рідної мови – операціональних мовленнєвих структур	101
Калька Н.М. Проблема формування моделей професійно-сімейної ідентичності студентської молоді	106
Капустюк О.М. (м. Київ). Сутнісна характеристика особистісного самовизначення та самодетермінації особистості	107
Карп'юк М.Д. (м. Переяслав-Хмельницький). Психоенергетичний підхід як можливість оновлення стереотипів самосвідомості у виховній взаємодії з учнями ПТНЗ	111
Кесьян Т.В. (м. Київ). Уявлення майбутніх педагогів про власні лідерські якості	117
Кленчу А.М. (м. Одеса). Провідні тенденції у вивченні проблеми атрактивності особистості	119
Клименко В.В. (м. Київ). Діалоги у психомоторній дії і розумовий розвиток людини	123
Ковальов В.І. (м. Чернівці). Темпоральна персонологія як спроба синтезу часового та особистісного знання про людину	129
Колот С.О. (м. Одеса). Саморегуляція індивідуального емоційного стилю в структурі емоційної роботи	132
Кондратенко Л.О. (м. Київ). Українська (харківська) педологічна школа про роботу з «важкими» дітьми	136
Корніяка О.М. (м. Київ). Розвиток комунікативної компетентності особистості в сучасному соціокомунікативному просторі	140
Коропецька О.М. (м. Івано-Франківськ). Онтогенетичні аспекти проблеми самореалізації особистості	146
Котельник А.С. (м. Донецьк). Ціннісні орієнтації як предмет психології	150
Кравець Н.М. (м. Львів). Психологічні особливості довіри у соціальній взаємодії	151
Кресан О.Д. (м. Київ). Життєва подія в контексті життєвого шляху особистості	152
Крикля К.П. (м. Полтава). Самоставлення особистості як проблема психологічної науки	155
Крицька А.М. (м. Київ). Особливості розвитку дизайнерської професійної діяльності	158
Крюкова О.В. (м. Донецьк). Підходи і теорії соціального розвитку особистості	161
Ладивір С.О. (м. Київ). Соціальна ситуація розвитку сучасного дошкільника	166
Макаренко С.С. (м. Львів). Здібності та професійна діяльність керівника	170
Максименко Е.Г. (г. Донецьк). Психодинамічний підхід к проблеме родительской депривации на ранних этапах онтогенеза личности	174
Малхазов О.Р. (м. Київ). Складні зорово-моторні реакції: сучасні погляди	178
Меліхова І.О. (м. Одеса). Особливості мотиваційної сфери у чоловіків і жінок	183
Мірошник З.М. (м. Харків). Рольові переваги вчителя початкових класів	187

Наконечна М.М. (м. Ніжин). Генеза відносин допомоги в сімейних системах	189
Наумчик Н.В. (м. Севастополь). Життєве самовизначення як провідне завдання студентської молоді	190
Павелків Р.В. (м. Рівне). Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	192
Пастушенко В.С. (м. Київ). Становлення ідентичності фахівця як психологічна проблема	195
Пенькова О.І. (м. Київ). Психологічні механізми формування духовних цінностей особистоті	198
Петровська А.О. (м. Одеса). Тілесна ідентичність як чинник розвитку особистісної зрілості майбутніх фахівців	201
Пророк Н.В. (м. Київ). До проблеми усвідомлення мотивів саморозвитку	204
Просандеєва Л.Є. Соціалізаційні чинники формування самоцінності особистості	206
Радчук Г.К. (м. Тернопіль). Суб'єктна позиція як показник аксіогенезу особистості студента	208
Слободяник Н.В. (м. Київ). Життєдіяльність людини як форма самодетермінації	213
Сергеєва А.В. (м. Одеса). Психологічні умови становлення інтегральної ідентичності студентів психологів	216
Сердюк Л.З. (м. Київ). Ровиток позитивного самоставлення студентів під час навчання у ВНЗ	219
Скрыпник М.М. (м. Полтава). Теоретические подходы к определению понятия «толерантность»	222
Субботіна Г.С. (м. Київ). Формування суб'єктності особистості у підлітковому віці	225
Табачук Ю.В. (м. Кременець). Деякі психологічні аспекти становлення релігійної свідомості особистості в молодшому шкільному віці	228
Турбан В.В. (м. Київ). Проблема відповідальності та обов'язку особистості у складних життєвих ситуаціях: морально-етичний аспект	233
Гейко Є.В. (м. Кіровоград). Психологічні особливості цілісності особистості	235
Угрин О.Г. (м. Львів). Проблема самореалізації особистості в професійній сфері	239
Форманюк Ю.В. (м. Одеса). До проблеми розуміння феномена інфантильності в психології	239
Хомуленко Т.Б., Фоменко К.І. (м. Харків). Губристична мотивація в структурі спрямованості особистості студентів	242
Харченко Н. (м. Переяслав-Хмельницький). Генезис психолінгвістики міркувань старших дошкільників під впливом спеціального навчання	245
Хачатурова К.М. (г. Харьков). Этнопсихологические особенности мировоззрения в юношеском возрасте	248
Чернобровкіна В.А. (м. Луганськ). Психологічний зміст феномена внутрішньої свободи	251
Шамне А.В. Психосоціальний розвиток особистості у світлі ідей генетичної психології	256
Шевченко Н.А. (м. Київ). Самодетермінація в підлітковому віці	258
Шевченко О.В. (м. Київ). Духовний розвиток особистості в аксіологічних вимірах	261

СЕКЦІЯ 2. «Методологічні орієнтири сучасної психології»

Чепелєва Н.В. (м. Київ). Тлумачення особистості у контексті постнекласичної психології	266
Балл Г.О. (м. Київ). Людинознавчі категорії та їх поняттєва конкретизація	270
Носенко Е.Л. (м. Дніпропетровськ). Особистісні фактори успішності вирішення людиною основних життєвих задач (у світлі сучасних теорій особистості)	273
Андрієвська В.В. (м. Київ). Текстотворення в діяльності психолога-науковця	278
Аршава І.Ф., Носенко Е.Л. (м. Дніпропетровськ). Принципи побудови і результати перевірки комп'ютеризованої моделі прогнозування емоційної стійкості людини	282
Безродний А.В. (м. Донецьк). Особистісні детермінанти схильності до ризику	287
Безродний В.І. (м. Донецьк). Методологічні принципи і методи вимірювання психологічної готовності до небезпечної поведінки	290
Богуславська Л.О. (м. Київ). Розробка методик вивчення просторового мислення дітей педологами «школи М.Я.Басова»	294
Васютинський В.О. (м. Київ). Націоналістичний дискурс самовизначення російськомовної спільноти в Україні	298
Вальо Л.І. (м. Свалява). Дослідження феномену «соціалізація»: теоретичний аспект	302
Галинська Н.О. (м. Донецьк). Емоційні прояви дітей старшого дошкільного віку	305
Глушко О.І. (м. Дніпропетровськ). Перспективи вивчення структури суб'єктної активності на методологічному підґрунті діяльнісного підходу	308
Гончаренко М.О. (м. Київ). Особливості використання аксіоматичного підходу у побудові психологічної моделі розвитку особистості	311
Грищенко Г.В. (м. Миколаїв). Сучасні методи психодіагностики та прогнозу діяльності в професійному відборі	314
Дроботун О.С. (м. Миколаїв). Психологічні аспекти формування конструктивного ставлення підлітків до здоров'я	316
Дутко Ю.В. (м. Київ). Теоретичні аспекти проблеми рольової поведінки як засобу підвищення адаптивності особи	319
Євдокимова Н.О. (м. Миколаїв). Психолого-методологічні аспекти формування суб'єктності в учбово-професійній діяльності	321
Іванцова Н.Б. (м. Миколаїв). Розвиток професійної спрямованості майбутніх психологів у процесі учбово-професійної діяльності	322
Карпенко Г.М. (м. Івано-Франківськ). Модульно-розвивальне навчання як довершена дидактична система	324
Карпенко З.С. (м. Івано-Франківськ). Холістичне моделювання психології особистості	327
Кириленко Т.С. (м. Київ). Духовні переживання	330
Копилов С.О. (м. Київ). Діалог культур як методологічна парадигма психології особистості	334
Кудерміна О.І. (м. Київ). Методологічні засади аналізу суб'єкта правоохоронної діяльності в акмеологічному просторі	338

Кряж І.В. (м. Харків). Екологічна складова в суб'єктивному образі «якості життя»	343
Кузнецова С.В. (м. Миколаїв). Розвиток уявлень про професію психолога у абітурієнтів	347
Куценко-Лада Г.В. (м. Київ). Науково-психологічна картина світу	349
Леонова І.М. (м. Київ). Розробка комплексу психодіагностики батьківсько – дитячих стосунків	351
Литвин-Кіндратюк С.Д. (м. Івано-Франківськ). Методологічні аспекти психолого-історичного дослідження ритуально-побутової поведінки особистості	355
Літвінова О.В. (м. Луганськ). Соціально-психологічні аспекти відношення чоловіків та жінок до проблеми насильства	358
Максимова Н.Ю. (м. Київ). Соціально-психологічні фактори ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою	362
Марусинець М.М. (м. Івано-Франківськ). Професійна і особистісна рефлексія у підготовці майбутніх вчителів початкових класів	366
Мединцев В. (г. Киев). Поняття «знання» в контексте культурно-диалогического підходу	369
Моргун В.Ф. (м. Полтава). Принцип реципрокності спілкування і самодіяльності у багатовимірній теорії особистості	370
Невідома Я.Г. (м. Київ). Емпірична модель дослідження соціального статусу молоді з різним потенціалом соціальних здібностей	375
Овчинникова С.В. (м. Маріуполь). Психодіагностика засуджених до позбавлення волі	378
Павелків В.Р. (м. Рівне). Вікові особливості агресивності у підлітковому віці	380
Пашнюк О.С. (м. Київ). Зародження образу музичного твору в процесі слухання	383
Пісарєва О.В. (м. Київ). Особливості формування умінь та навичок міжособистісного спілкування дитини-дошкільника	385
Плетка О.Т. Особливості гендерної ідентичності у тренінгових групах	388
Плохих В.В. (м. Харків). Континуальність психічного в основі процесу часової регуляції діяльності людини	392
Савченко Н.І. (м. Київ). Особливості механізмів психологічного захисту людей пізнього дорослого віку з судинними захворюваннями	397
Санніков О.І. (м. Одеса). Функціонально-інформаційний аналіз діяльності менеджера з персоналу	399
Саннікова О.П. (м. Одеса). Метахарактеристики індивідуальності	403
Сергєєва І.В. (м. Слов'янськ). До проблеми взаємодії емоційної та інтелектуальної сфери особистості	407
Сергієнко І.М. (м. Черкаси). Альтерологічний підхід у дослідженні процесу особистісного розвитку	410
Симоненко С.М. (м. Одеса). Теоретико-методологічні підходи до вивчення образів-концептів у системі наочних образів	412
Смук О. (м. Ужгород). Сучасні теоретичні підходи до проблеми психічного розвитку особистості	417
Тищенко Л.В. (м. Маріуполь). Структурно-функціональна модель психологічного супроводу та підтримки студентів з обмеженими функціональними можливостями	421

Тітов І.Г. (м. Полтава). Категорія цілісності у психології особистості	424
Фомічова В.М. (м. Київ). Соціальне як семіотична система	427
Хомич І.С. (м. Рівне). Інтеграція дитячих уявлень із нормовідповідною поведінкою	429
Хозраткулова І.А. (м. Миколаїв). Про необхідність використання електронних таблиць для математичних обчислень у психолого-педагогічних дослідженнях	433
Чекстере О.Ю. (м. Київ). Особливості сприймання графічних фігур дітьми, які занадто захоплюються комп'ютерними іграми	437
Шевченко М.В. (м. Київ). Програма дослідження страхів дітей молодшого шкільного віку з вадами мовлення	442
Яворська-Ветрова І.В. (м. Київ). Вивчення особливостей самосвідомості молодших школярів з різним рівнем навчальних досягнень	444

ідають їх психологічні особливості, які задіяні в процесах самовизначення, вимогам до дорослої людини?

Як свідчать результати проведених нами досліджень, відповіді на деякі з цих питань засвідчують наявність певних проблем. Великий відсоток (приблизно 50%) студентів мають неадекватну самооцінку, яка їх дезорієнтує стосовно власних дій та ставлення до навколишнього світу. Для багатьох студентів характерними є невисокий рівень розвитку пізнавальних мотивів та втрата у процесі навчання в ВНЗ професійних інтересів. Спостерігається також невисокий рейтинг здоров'я у системі цінностей студентів та їх невпевненість у власних можливостях забезпечити собі здоровий спосіб життя [5].

Такі психологічні особливості студентів й відсутність у системі навчально-виховної роботи у ВНЗ цілеспрямованих заходів, спрямованих на їх оптимізацію і корекцію, утруднюють становлення студентів як самодостатніх та відповідальних суб'єктів власної життєдіяльності.

Таким чином, здатність до самовизначення – як здатність до прийняття та здійснення свідомих і відповідальних рішень стосовно перспективних і актуальних питань свого життя – є те найважливіше, чого може й має досягти молода людина у віці 18-25 років, тобто в студентські роки. Це означає, що формуванню цієї здатності має приділятися якомога більше уваги при здійсненні навчально-виховної діяльності у ВНЗ, адже адекватне самовизначення є основоположною умовою і професійних досягнень, і самореалізації, і загального життєвого благополуччя майбутнього фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колпачников В.В. Индивидуальные модели консультативного процесса и психологического здоровья в консультировании // Журнал практического психолога. – 1997. – № 5. – С.18-26.
2. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования.: Пер. с лит. / Под ред. В.В.Макарова – М.: Академический проект, 1999. – 239 с.
3. Малейчук Г.И. Клинико-феноменологические методики исследования динамических свойств личности // Журнал практического психолога. – 1997. – №6. – С. 42-52.
4. Наумчик Н.В. Емоційні і поведінкові тенденції в системі особистісних характеристик майбутніх психологів: Дис. ... канд. психол. наук. – Київ, 2005. – 184 с.
5. Наумчик Н.В., Тарасенко Н.В. Здоров'я та його складові у світогляді студентів // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – Том X. Вип. 7. – С. 333-341.
6. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Изд. группа «Прогресс», 1994. – 480 с.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. / Э. Эриксон – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.

РОЗВИТОК МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Павелків Р.В. (м. Рівне)

Пошук витоків моральності належить до магістральних шляхів психологічної науки. Проблема розвитку моральної свідомості та самосвідомості у початковій періоді становлення заслуговує на особливу увагу з боку психологів та передбачає проникнення у глибини морально-етичного становлення особистості, простеження витоків нормовідповідності, аналіз перебігу динамічних процесів у мораль-

них структурах індивідуальної свідомості. Дана проблема також є актуальною у контексті вивчення механізмів функціонування детермінант морального вчинку.

Проблема морального розвитку особистості інтенсивно розробляється в психологічній науці. У роботах Г.О.Балла, І.Д.Беха, М.І.Боришевського, І.С.Булах, П.Я.-Гальперіна, М.Р.Гінзбурга, Д.Б.Ельконіна, О.М.Леонтьєва, Д.О.Леонтьєва С.Д.Максименка, Н.Ю.Максимової, Л.Е.Орбан-Лембрик, С.Л.Рубінштейна, М.В.Савчина, Є.В.Субботського, Н.В.Чепелевої, Д.І.Фельдштейна, С.Г.Якобсона, закладено основи наукового аналізу проблеми моральності, розроблено різносторонні аспекти моральної саморегуляції та її розвитку, які покладені в основу програм особистісно-орієнтованого виховання, особистісного зростання, формування відповідальної поведінки.

Визнаючи вагомий доробок психологічної науки у розробку проблеми психології моральності, зазначимо, що питання першооснов нормовідповідної поведінки – моральної свідомості та самосвідомості - не виступало предметом самостійного психологічного аналізу, натомість у вітчизняній та зарубіжній науці в останній період яскраво простежується посилення уваги до проблеми становлення цих конструктів психіки.

Ряд дослідників (О.Г.Балл [3], А.К.Дусовицький [9], Д.І.Фельдштейн [15]) зазначають, що в останній період відбулася інтенсивна примітивізація моральної самосвідомості дітей. Спостерігається ріст цинізму, брутальності, жорстокості, агресивності. За цими зовнішніми проявами приховані внутрішні, глибинні переживання дітей: тривога, відчуженість, самотність, нерозуміння. Психологічна наука покликана змінити на краще соціально-психологічну атмосферу суспільства, простежити основні закономірності процесу соціалізації особистості, формування її моральних цінностей.

Психологічні дослідження моральної свідомості показують, що цей процес не лінійний, він розгортається на фоні численних суперечностей. Змістовний розгляд механізму присвоєння моральних норм можливий лише за умови аналізу генези моральної позиції особистості. Саме в динамічному процесі становлення та розвитку структур моральної свідомості та самосвідомості можна виділити ті фактори, що зумовлюють хід морального розвитку.

Останнім часом з'явилися роботи, присвячені аналізу передумов формування моральної свідомості (Т.П.Авдулова [2], І.Д.Бех [5], В.М.Холмогорова [16]), вивченню впливу особистісних характеристик на розвиток моральної компетентності (О.В.Садокова [11]), розкриттю механізмів психічної регуляції моральних аспектів діяльності підлітків (І.С.Булах [8], Є.Є.Соловцова [13]). Водночас, загальною особливістю розробки цієї наукової проблеми є спрямування досліджень на окремі аспекти моральної свідомості: вивчення моральних суджень (Е.Г.Белякова [4], Л.І.Божович [6], С.Г.Якобсон [18]); аналіз їх стійкості (Ф.Н.Аванесова [1], Л.І.Божович [6], Л.С.Славіна [12]); дослідження когнітивно-оцінних механізмів моральної свідомості (М.А.Чикалов [17]); аналіз рефлексивних механізмів (М.Ю.Махова [10]).

Загалом, цілісного вивчення феномену моральної свідомості, особливо у віковому аспекті, на наш погляд, і досі бракує. Виконані дослідження, у переважній більшості, аналізують моральну свідомість та самосвідомість як елементи загального процесу морального розвитку, не виокремлюючи їх у самостійний об'єкт наукового вивчення. До того ж, однією з особливостей означених вище робіт є їх зорієнтованість на два вікові періоди: дошкільний та підлітковий. Позитивно сприймаючи існуючу стратегію розробки проблеми (акцентування уваги на періоди найбільш кардинальних змін у сфері морального становлення), зазначимо, що за цих умов порушується принцип системності і цілісності наукового аналізу. Поза увагою вчених залишаються закономірності розвитку моральної свідомості й моральної самосвідомості у період молодшого шкільного віку. Період, що завершує епоху дитинства, започатковуючи надзвичайно відповідальний, наповнений суперечностями підлітковий етап особистісного становлення. За своєю психологічною сутністю молодший шкільний вік належить до відносно стабільних періодів життя, що характеризуються порівняно більшою плавністю та узгодженістю процесів. Його важливим надбанням є інтенсивний розвиток когнітивно-мотиваційних основ психіки, що забезпечують формування нового погляду на систему морально-етичних приписів.

Можна прогнозувати, що саме у цей період відбуваються важливі зміни в розвитку моральних аспектів індивідуальної свідомості дітей. Від пасивного підкорення вони переходять до усвідомленого прийняття соціальних вимог, виокремлення сутності моральних норм, їх інтеріоризації та екстеріоризації на поведінковому рівні.

Отже, особливий інтерес для науки і практики має аналіз *вікових аспектів* проблеми розвитку моральної свідомості та самосвідомості, що дозволить простежити поетапність формування когнітивно-мотиваційних та емоційних основ морального розвитку, закономірності його переходу від більш простих до складних форм, здійснювати ефективну розвивально-корекційну роботу з формування моральної поведінки в періоди, що характеризуються високою податливістю до виховних впливів.

У даному контексті особливо значущим є науковий аналіз змістовно-процесуальних аспектів моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці, оскільки саме цей віковий період є сензитивним для формування основних моральних цінностей, які визначають соціальну зрілість особистості, релевантність вчинку етичним нормам поведінки людини у суспільстві. Базовими показниками у цьому плані є розуміння дітьми значення моральної норми, особистісних сенсів, виділення альтернатив поведінки (когнітивний компонент), розуміння емоційних станів, усвідомлення власного емоційного ставлення (емоційний компонент), реалізація гуманного ставлення на рівні вчинку (мотиваційний аспект).

У руслі вивчення розвитку моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці особливий інтерес становить питання індивідуального засвоєння моральних норм (Ф.Н.Аванесова [1], І.Д.Бех [5], Б.С.Братусь [7], М.Ю.-Махова [10], Є.Є.Соловцова [13]), які відрізняються за багатьма параметрами, що позначається на логіці їх засвоєння. Присвоєння дитиною моральних норм виявляється на двох рівнях: на рівні реальних вчинків та у формі вербальних конструкцій, через оцінку, аналіз вчинків, що містяться в мовленнєвих висловлюваннях і можуть реалізовуватися в життєвих ситуаціях. Тому про повноцінний моральний вибір молодшого школяра можна говорити лише за наявності у свідомості такого засобу, як моральна норма, яка виступає зовнішнім орієнтиром, який, інтеріоризуючись, стає критерієм розуміння дитиною соціальних ситуацій.

Засвоєння моральних норм передбачає перехід зовнішніх моральних вимог у внутрішні етичні інстанції. Такий перехід обумовлюється трьома моментами: виокремленням морального змісту ситуації; розкриттям морального смислу, що передбачає розуміння позицій інших людей, сфери їх переживань, орієнтацію на них у власній поведінці; переходом моральних знань дитини в моральні переконання. Механізм формування моральності, на думку І.Д.Беха, характеризується двоетапністю прийняття суб'єктом етичної вимоги [5]. Його психологічними засобами є виникнення в особистості емоційного динамічного образу поставленої вимоги та створення глибинної рефлексії щодо неї.

Важливим етапом переходу від моральних знань до їх використання в життєвій практиці є етап вибору та його обґрунтування. У його основі лежить суперечність особистісних інтересів та інтересів інших людей, позначених у вигляді моральної вимоги. На наявність цих суперечностей як невід'ємної частини ситуації морального вибору неодноразово вказувалося в наукових працях (Є.В.Субботський [14], С.Г.Якобсон [18]).

Важливу роль у ситуаціях морального вибору молодших школярів відіграє моральна орієнтація, яка може бути *нормативною* (орієнтація на норму, правило) та *емпатійною* (орієнтація на благополуччя, щастя конкретних людей). Підсумовуючи питання сутності морального вибору молодшого школяра, зазначимо, що саме вивчення психологічних механізмів цього процесу, зокрема механізму моральної рефлексії, і належить до центральних питань психології моральної свідомості та самосвідомості. У ньому закладена сутність поведінки дитини, закономірності її переходу від системи моральних когніцій до реальних типів поведінки, від міркування у сфері моралі до її використання у міжособистісній взаємодії.

Отже, саме у молодшому шкільному віці відбуваються важливі зміни в розвитку моральної свідомості та самосвідомості дітей. Від пасивного підкорення вони

переходять до усвідомленого прийняття соціальних вимог, виокремлення сутності моральних норм, їх інтеріоризації та екстеріоризації на поведінковому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесова Ф.Н. Сравнительное исследование устойчивости моральных суждений школьников: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. – Армавир, 1999. – 100 с.
2. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. – М., 2001. – 183 с.
3. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: Ліста-М., 2003. – 128 с.
4. Белякова Е.Г. Нравственное развитие ребенка: психологический аспект. – Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета. – 1999. – 51 с.
5. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. – К.: Либідь, 2003. – Т.1. – 278 с. – Т. 2. – 344 с.
6. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Международная пед. академия, 1995. – 212 с.
7. Братусь Б.С. Психологическое и нравственное пространство нормы // Журнал практического психолога. – К, 1997. – Вып. 3. – С. 6-15.
8. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка. – К.:НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
9. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности. – М.:«Дом педагогики», 1996. – 208 с.
10. Махова М.Ю. Возрастные особенности рефлексивных механизмов нравственного сознания школьников. – Автореф. дисс...канд. психол. наук:19.00.07. – Л., 1991. – 19 с.
11. Садокова А.В. Влияние индивидуальных характеристик эмоционально-личностной сферы на развитие моральной компетентности: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. – М., 2001. – 161 с.
12. Славина Л. С. Психологическое развитие школьника и его воспитание. – М.: Знание, 1979. – 96 с.
13. Соловцова Е.Е. Механизм психической регуляции нравственных аспектов деятельности младших подростков: Дисс. ... канд. психол. наук:19.00.07. – М., 1999. – 190 с.
14. Субботский Е.В. Ребенок открывает мир. – М., 1991. – 207 с.
15. Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности. – Москва-Воронеж, 1996. – 512 с.
16. Холмогорова В.М. Психологические условия нравственного развития дошкольника: Дисс. канд. психол. наук:19.00.13. – М., 2001. – 178 с.
17. Чикалов Н.А. Развитие когнитивно-оценочных механизмов морального сознания личности: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – Калуга, 2002. – 192 с.
18. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей. – М.: Педагогика, 1984. – 143 с.

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ФАХІВЦЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Пастушенко В.С. (м. Київ)

Проблема становлення ідентичності є однією з ключових на сьогоднішній день. Глобалізація і тенденції обособлення культур, що їй протистоять, формують особливий контекст і задають нові вектори становленню ідентичності людини, де один з найвагоміших напрямків дослідження є вивчення професійної іден-

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНГРЕСУ, ПРИСВЯЧЕНОГО 110 РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г.С.КОСТЮКА

19-20 квітня 2010 року

Том I

Підписано до друку 5.05.2010. Формат 60 x 84/₁₆.
Гарнітура Ukrainian Pragmatica. Друк офс. Папір офс.
Ум.-друк. арк. 38,47. Обл.-вид. арк. 30,08.
Наклад 300 прим. Зам. 142.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія KB № 15729-4201P від 18.08.2009 р.

ДП «Інформаційно-аналітичне агентство»
01001, Київ – 1, вул. Еспланадна, 4-6, оф. 419-2.
Тел./факс (044) 287-03-79